

## فهرست

مقدمه

### فصل اول: نواندیشی دینی



- الهیات روشنفکری دینی
- از تجربه نبوی تا رؤیای رسولانه
- دیالوگ در مربع وحی
- اسپینوزا، وحی و متن مقدس
- ذات دین؟
- ارتداد در ترازوی اخلاق
- ازدواج عرفی در ترازوی اخلاق
- ازدواج عرفی در ترازوی اخلاق (۲)
- روایات در ترازوی قرآن
- خداناباوری به جای الحاد؟؟
- پیامبر اسلام، عدالت و خشونت
- اسلام و خشونت
- قرآن، اهانت و «دیگری»

مباهته: حاشیه به جای متن

غمی غمناک

روشنفکری دینی و آبغوره فلزی

تحلیل مفهوم روشنفکری دینی

«روشنفکری دینی» و روشنفکران دینی

هم سهم عقل، هم سهم دل: روشنفکری دینی دهه نود

نواندیشی دینی، متن مقدس و خشونت

نواندیشی دینی، روایت و تاریخ‌مندی

نواندیشی دینی، تئودیسه و «شبهات خانوادگی»

، سکولاریسم و پسا سکولاریسم

«حکمرانی مطلوب» و نواندیشی دینی متاخر

روشنفکری ایرانی و فرهنگ شیعی - اسلامی

این است حریف ای دل تا باد نپیمایی

تا کنون کردی چنین اکنون مکن

در طریقت ما کافری است رنجیدن

به کجا چنین شتابان!؟

فردید دوم!؟

می‌باش چنین زیر و زیر: درنگی در کویریات علی شریعتی

حدیث بی‌غرض است این، قبول کن به صفا

شریعتی و چالش‌های بی‌بنیاد

مهر اول کی ز دل بیرون رود؟

علی شریعتی و حادثه کربلا

میراث ماندگار میناچی

مهدویت عرفانی، مهدویت انقلابی

بازرگان متأخر و انتظار از دین

لیبرال سیاسی بود نه لیبرال معرفتی

رویکرد تقلیل‌گرایانه به سنت  
اما واقعاً مسأله چیست؟  
مترجمان و بازرگانی اندیشه

## فصل دوم – جستارهای فلسفی



ایمانوئل کانت، واقع‌گرایی و ضدواقع‌گرایی اخلاقی  
بررسی تطبیقی آموزه‌های فضیلت‌گرایان: آیریس مرداک و ابوحامد غزالی  
وارهیدن از بند: تأملی درباب مرگ  
بی‌تفاوتی، بی‌قراری و طمأنینه  
تجربه ملال و شکفتگی از درون

## فصل سوم: سینما و ادبیات



از چه دلتنگ شدی؟  
کاشف معدن صبح  
تنگنای عدالت و فراخنای اخلاق  
آدم‌های خاکستری سینمای فرهادی  
فرهادی و نگریستن از وجه ابدی  
به همین سادگی  
ساکن طبقه وسط  
سایه نارونی تا ابدیت جاریست  
یحیی سکوت نکرد  
هامون شوریده سر

نقد اخلاقی تسویه حساب  
درباره اخلاق و معیشت  
خوشبختی یعنی دیدن چیزهای کوچک  
باد ما را خواهد برد  
روایت‌گر روزگار سپری شده  
آرنت، فروغ و سیمین دانشور  
مرگ من روزی فرا خواهد رسید  
هرمان هسه، یالوم و بودلر  
راسل؛ فیلسوف - روشنفکر  
پیمان‌های بی پایان  
ملت عشق  
در جستجوی معنا  
«شاهنامه» و گردآفرید  
ساکن کوی رندان  
تجربه‌ای از لذت همنشینی  
رقصان می گذرم از آستانه اجبار  
تماشا مرو نک تماشا تویی  
آنتوان چخوف و میلان کوندرا  
مفتش بزرگ  
شب بخارا  
سپهری و شوپنهاور  
شاملو  
زوریای یونانی  
میراث ماندگار: خاطراتی از کیان و مدرسه





## مقدمه

« من کتابم را گشودم زیر سقف ناپدید وقت/...مرتع ادراک خرم بود/ دست من در رنگ های فطری بودن شناور شد/... در اتاق من طنینی بود از برخورد انگشتان من با اوج/ در اتاق من صدای کاهش مقیاس می آمد/ لحظه های کوچک من تا ستاره فکر می کردند/ خواب روی چشم هایم چیزهایی را بنا می کرد:/ یک فضای باز، شن های ترنم، جای پای دوست»<sup>۱</sup>

بالغ بر بیست و پنج سال است که با آثار روشنفکران ایرانی معاصر مانوسم و از آنها بهره‌های معرفتی فراوان برده‌ام؛ از مهدی بازرگان، علی شریعتی، عبدالکریم سروش، مجتهد شبستری و مصطفی ملکیان گرفته تا جلال آل احمد، فخرالدین شادمان، احمد فردید، مصطفی رحیمی، داریوش شایگان، داریوش آشوری و محمدرضا نیکفر.<sup>۲</sup> تا کنون چهار اثر در این حوزه منتشر کرده‌ام: آئین در آئینه<sup>۳</sup>، در باب روشنفکری دینی و اخلاق<sup>۴</sup>، ترنم موزون حزن<sup>۵</sup> و صدای سفر آینه ها<sup>۶</sup>.

<sup>۱</sup> سهراب سپهری، هشت کتاب، دفتر «حجم سبز»، شعر «ورق روشن وقت».

<sup>۲</sup> در سالیان اخیر، توفیق داشته‌ام در قالب دوره های مستقل، به بازخوانی آثار متفکرانی چون علی شریعتی، عبدالکریم سروش، داریوش شایگان، مرتضی مطهری مهدی بازرگان، محمد مجتهد شبستری، مصطفی ملکیان، داریوش آشوری... در «بنیاد سهروردی» تورنتو پردازم. فایل های صوتی این درسگفتارها در لینک زیر قابل دسترسی است:

[http://www.begin.soroushdabagh.com/lecture\\_f.htm](http://www.begin.soroushdabagh.com/lecture_f.htm)

<sup>۳</sup> سروش دباغ، آئین در آئینه: مروری بر آراء دین شناسانه عبدالکریم سروش، تهران، صراط، ۱۳۹۶، چاپ

پنجم.

<sup>۴</sup> در باب روشنفکری دینی و اخلاق، تهران، صراط، ۱۳۹۶، چاپ دوم.

<sup>۵</sup> ترنم موزون حزن: تاملاتی در روشنفکری معاصر، تهران، صراط، ۱۳۹۴، چاپ دوم.

صدای سفر آینه ها: مجموعه گفتگوها، تورنتو، بنیاد سهروردی، ۱۳۹۶. <sup>۶</sup> \_\_\_\_\_

کتاب پیش‌رو، از پس آن‌ها درمی‌رسد و از تاملات درازآهنگ مکتوب من در هشت سال اخیر پرده برمی‌گیرد. برخی از این جستارها را ایامی نوشتم که هنوز ساکن ایران بودم، اما قریب به نود درصد آن، محصول حدوداً هفت سال اخیر است که از قضای روزگار ساکن تورنتو گشته و دغدغه‌های معرفتی خویش را در این سوی کره‌خاکی دنبال کرده و پی گرفته‌ام. ورق روشن وقت، شامل سه بخش است. فصل نخست، متضمن مقالاتی است در حوزه نواندیشی دینی؛ در این مکتوبات، هم مدلی فلسفی - الاهیاتی برای فهم ربط و نسبت میان ساحات سه‌گانه دین به روایت نگارنده به دست داده شده، هم حدود و ثغور امر وحیانی به بحث گذاشته شده، هم «ارتداد» و «ازدواج عرفی» و «مباهته» و «روایات» در ترازی اخلاق توزین گشته، هم از حقوق بنیادین اقلیت‌های دینی و خداناباوران سخن رفته، هم مبانی «حکمرانی مطلوب» صورتبندی شده، هم نسبت میان دین و خشونت کاویده شده، هم مقولات «اهانت به مقدسات» و «اهانت به غیرمسلمانان در قرآن» واکاوی گشته، هم مقومات مفهوم «روشنفکری دینی» تقریر شده، هم از بی‌مهری برخی از اهالی مطبوعات سخن رفته، هم جستارهایی درباره‌ی آراء نواندیشان دینی معاصر و تنی چند از دیگر روشنفکران ایرانی گنجانده شده است.

فصل دوم، متضمن جستارهای فلسفی نگارنده در سالیان اخیر است. مقاله «ایمانوئل کانت، واقع‌گرایی و ضد واقع‌گرایی اخلاقی»، به همراه علی صبرآمیز، دانش آموخته فلسفه اخلاق در مقطع فوق‌لیسانس نوشته شده و پیش از این در فصل‌نامه «اندیشه دینی»، از نشریات فلسفی «علمی - پژوهشی» داخل کشور منتشر شده است. مقالات بعدی، متکفل بحث از مقولات و مضامینی چون «فضیلت‌گرایی اخلاقی»، مواجهه سالک مدرن با امرمتعالی و تلقی او از خردورزی در روزگار کنونی، مرگ‌اندیشی و جستن قرار و طمانینه در بی‌قراری و ترک تعلقات پیشه کردن و کمینه کردن نیازهاست.

فصل سوم، هم متضمن نوشته‌های سینمایی من در سالیان اخیر است، نظیر جستارهایی که درباره‌ی دو سینماگر برجسته ایرانی، اصغر فرهادی و عباس کیارستمی نگاشته‌ام؛ هم شامل مکتوباتم درباره‌ی رمان‌ها و کتاب‌هایی که در سالیان اخیر خوانده‌ام.

ناگفته نگذارم که عموم مطالب فصول سه‌گانه کتاب، پیش از این در تارنماهای «جرس»، «زیتون»، «زمانه» و «بی بی سی»، همچنین نشریات «مهرنامه» و «اندیشه پویا» طی هشت سال گذشته منتشر شده، پاره‌ای از مطالب فصل سوم نیز، در صفحه شخصی فیس بوک نگارنده انتشار یافته است.

امیدوارم ورق روشن وقت به کار کسانی که تحولات نحله نواندیشی دینی در دهه‌های اخیر را رصد می‌کنند، همچنین دل‌مشغول مقولات فلسفی وادبی و اگزیستنیسیل اند و به تعبیر



اونامونو « درد جاودانگی» دارند، بیاید. از دست اندکاران فرهنگ دوست انتشارات «بنیاد سهروردی» که مجال انتشار این اثر را فراهم کردند، صمیمانه سپاسگزارم.

سروش دباغ

تورنتو- شهریور ۹۷



## فصل اول



### نواندیشی دینی



## الهیات روشنفکری دینی<sup>۱</sup>

### نسبت‌سنجی میان تجربه دینی، معرفت دینی و کنش دینی

#### مقدمه

مدتهاست در این اندیشه‌ام که ساحات مختلف دین و نحوه ارتباط آنها را با یکدیگر، در قالب مدلی درآورم و سویه‌های مختلف آن را تبیین کنم. در این مقاله می‌کوشم، با تفکیک میان «تجربه دینی»، «معرفت دینی» و «کنش دینی» از یکدیگر، مدل الهیاتی پیشنهادی خود را عرضه کنم. پیش از صورت‌بندی و تبیین سویه‌های مختلف این مدل، به مصداق «تعرف الاشیاء باضدادها»، ذکر برخی نکات ضروری می‌نماید.

۱- سنت‌گرایی<sup>۲</sup> چون رنه گنون، فریتهوف شوان و سیدحسین نصر، با دستاوردهای معرفتی جهان جدید و عقلانیت مدرن بر سر مهر نیستند و آن را غیرموجه می‌انگارند و در اندیشه بازگشت به جهان پیشامدرن و روزگار سپری شده و گذشته از دست رفته‌اند. مفهوم «حکمت خالده» در نظام معرفتی سنت‌گرایان متضمن تبیین این امر است. آنان در آثار خویش، بر آموزه‌های مکاتب فلسفی و عرفانی موجود در سنت ستر دینی تأکید می‌ورزند و در دیگر بخش‌های سنت پس‌پشت نظیر کلام و فقه و تاریخ به دیده عنایت نمی‌نگرند.<sup>۳</sup>

۲- بنیادگرایان دینی<sup>۴</sup> نیز در مخالفت با آموزه‌های جهان جدید با سنت‌گرایان هم‌داستان‌اند، جز آن‌که برخلاف سنت‌گرایان که در سویه‌های باطنی<sup>۱</sup> متن مقدس و سنت دینی به دیده

---

<sup>۱</sup>. از تمام دوستان و همکاران عزیز که ویراست نخست و دوم این مقاله را از سر لطف خواندند و ملاحظات و پیشنهادات سودمند و رهگشای خود را با من در میان نهادند، صمیمانه سپاسگزارم.

<sup>۲</sup>. traditionalists.

<sup>۳</sup>. برای بسط بیشتر آموزه‌های سنت‌گرایی، به‌عنوان نمونه، نگاه کنید به:

در جستجوی امر قدسی، گفتگوی رامین جهانگللو با سیدحسین نصر، ترجمه سیدمصطفی شهرآیینی، تهران، نی، ۱۳۸۵. تلقی نگارنده از نحله سنت‌گرایی در نوشته «رویکرد تقلیل‌گرایانه به سنت» به بحث گذاشته شده است:

<http://www.begin.soroushdabagh.com/pdf/162.pdf>  
<sup>۴</sup>. fundamentalists.